

TEZA 9: SENS I ZNACZENIE PRACY LUDZKIEJ

Źródło: K. Belch, *Katolicka Nauka Społeczna. Podręcznik dla studentów teologii i nauk społecznych. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione*, Sandomierz 2020, s. 305- 316.

PRACA, JEJ GODNOŚĆ I WARTOŚĆ

„Praca stanowi podstawowy wymiar bytowania człowieka na ziemi” oraz „klucz do całej kwestii społecznej”¹. Dlatego katolicka nauka społeczna poświęca jej wiele miejsca. Podstawowym dokumentem Kościoła na temat pracy jest encyklika św. Jana Pawła II *Laborem exercens*.

1. Istota pracy

1.1. Praca jest zjawiskiem wieloaspektowym, toteż jej dokładne zdefiniowanie nie jest łatwe. Ogólnie biorąc, istnieją dwie teorie pracy: mechanistyczna i humanistyczna. W ujęciu mechanistycznym pracę traktuje się w oderwaniu od jej podmiotu, jako środek produkcji, energię ludzką potrzebną do wytworzenia dóbr gospodarczych. Humanistyczna zaś teoria traktuje pracę jako środek doskonalenia się człowieka. Katolicka nauka społeczna przyjmuje teorię humanistyczną. W katolickiej nauce społecznej zjawisko pracy jest ujmowane integralnie, obejmując jej wymiar podmiotowy i przedmiotowy. Doskonalenie człowieka bowiem dokonuje się zarówno przez wykonywanie pracy, jak i przez zaspokajanie potrzeb dobrami wytworzonymi przez pracę.

1.2. Wieloaspektowość pracy sprawia, że myśliciele katoliccy podają różne jej określenia. Ks. Józef Majka definiuje pracę szeroko i ogólnie, jako „każde indywidualne lub zbiorowe działanie ludzkie, mające na celu doskonalenie człowieka i świata”². Natomiast Czesław Strzeszewski konstruuje definicję bardziej szczegółową, w której zwraca uwagę na wszystkie istotne elementy pracy. Według niego praca „jest to wolna, choć naturalnie konieczna działalność człowieka, wpływająca z poczucia obowiązku, połączona z trudem i radością, mająca na celu tworzenie użytecznych społecznie wartości duchowych i materialnych”³.

Warto przeanalizować wymienione tu elementy, gdyż ukazują pracę w całej jej złożoności. Praca jest:

- działalnością, czyli czynnością ciągłą. Chodzi tu o ciągłość nie tylko w znaczeniu czysto technicznym, materialnym, ale i w sensie historycznym i duchowym;
- wolną, gdyż człowiek jest istotą obdarzoną wolną wolą. Natura skłania osobę ludzką do pracy, ale jej nie zmusza. Dlatego praca ma charakter moralny;

¹ *LE*, 4. 3.

² J. Majka, *Rozważania o etyce pracy*, Wrocław 1986, s. 11.

³ Cz. Strzeszewski, *Praca ludzka. Zagadnienie społeczno-moralne*, Lublin 1978, s. 19; por. E. Myczka, *W sprawie definicji pracy*, w: Jan Paweł II, „*Laborem exercens*”. *Powołany do pracy*, J. Krucina (red.), Wrocław 1983, s.327 nn.

- konieczną, którą rozum naturalny wskazuje człowiekowi jako jedyny, naturalny i konieczny środek zarówno utrzymania się przy życiu, jak i rozwoju osobowego;
- połączoną z trudem i radością. Katolicka nauka społeczna w trudzie pracy widzi skutek grzechu pierworodnego. W radości natomiast, jako nieodłącznym atrybucie pracy, widzi przejaw doskonałości człowieka, uczestniczącego w dziele stwórczym Boga;
- wypływającą z poczucia obowiązku. Praca jest obiektywnym obowiązkiem wynikającym z prawa naturalnego;
- mającą na celu tworzenie wartości duchowych i materialnych.

Jako działalność wolna i rozumna praca jest czynnością celową. Naturalnym celem (przeznaczeniem) pracy ludzkiej jest doskonalenie jej podmiotu (człowieka pracującego) i świata zewnętrznego. Doskonalenie to polega na dodawaniu nowych wartości do danego przedmiotu, czyli na tworzeniu wartości, które wzbogacają osobowość samego pracownika i innych ludzi, a także wyciskają na przedmiotach materialnych znamię osobowości ludzkiej⁴.

2. Godność i wartość pracy

Wśród wartości ludzkich praca ma szczególne znaczenie i godność, i to zarówno w porządku naturalnym, jak i nadprzyrodzonym.

2.1. Godność pracy w porządku naturalnym wyraża się przede wszystkim w tym, iż jest ona działaniem osoby: pochodzi od osoby, tkwi w niej, jak również ją przekracza. Dlatego praca ludzka w pewnym sensie uczestniczy w godności swego podmiotu i sprawcy, jest przejawem jego rozumności, wolności i poczucia obowiązku jej wykonania⁵. Prawdę tę podkreśla św. Jan Paweł II stwierdzając w encyklice *Laborem exercens*, że „pierwszą podstawą wartości pracy jest sam człowiek – jej podmiot”⁶.

Naturalna wartość pracy wyraża się także w tym, że jest ona środkiem rozwoju człowieka. Poprzez pracę człowiek realizuje swoje możliwości: wzmacnia siły duchowe i fizyczne; zdobywa zręczność, doświadczenie, wiedzę, umiejętność, wytrwałość; wzmacnia siłę swego charakteru, poczucie obowiązku, zdolność do poświęceń.

Praca jest sposobem zdobywania środków do życia, toteż poprzez pracę człowiek poprawia warunki swego bytowania, czyni życie bardziej ludzkim. Praca zbliża ludzi do siebie, warunkuje założenie i utrzymanie rodziny, jest sposobem pomnażania kultury narodowej oraz powiększania dobra wspólnego całej ludzkości. Toteż „praca – jak uczy św. Jan Paweł II – jest dobrem godziwym, czyli odpowiadającym godności człowieka, wyrażającym tę godność i pomnażającym ją”⁷. Podobnie o naturalnej godności pracy uczy Benedykt XVI⁸. Ujmując zwięźle, na-

⁴ Zob. J. Mazur, *Katolicka nauka społeczna*, Kraków 1992, s. 217.

⁵ Zob. F. Mazurek, *Godność pracy ludzkiej i jej pierwszeństwo przed kapitałem*, „Ateneum Kapłańskie” 1991, t. 116, z. 3, s. 373.

⁶ *LE*, 6.

⁷ *Tamże*, 9.

⁸ Zob. *CV*, 63.

turalna godność pracy wyraża się w tym, że jest wykonywana przez człowieka i dla człowieka.

2.2. Należy dostrzegać także nadprzyrodzoną godność pracy. Biblia uczy, że człowiek został przez Boga powołany do pracy. Stworzywszy świat „umieścił Bóg człowieka w ogrodzie Eden, żeby go uprawiał i doglądał” (Rdz 2, 15). Pierwszym rodzicom polecił Bóg, aby zaludnili ziemię i „uczynili ją sobie poddaną” (Rdz 1, 28). Nadprzyrodzona godność pracy wyraża się właśnie w tym, że człowiek współpracuje z Bogiem w dziele stworzenia, naśladuje swego Stwórcę, którzy uczynił świat przez pracę, i wyraża przez to „szczególny pierwiastek podobieństwa do Niego”⁹. Przez pracę również naśladujemy Chrystusa, który był człowiekiem pracy. O godności pracy ludzkiej stanowi również i to, że przez pracę człowiek panuje nad światem, czyni sobie ziemię poddaną. Panowanie to nie ma charakteru absolutnego, lecz tylko relatywny. Przez nie człowiek wyraża swoje podobieństwo do Boga i wypełnia Jego wolę.

Katolicka nauka społeczna szczególną podstawę nadprzyrodzonej godności pracy widzi w zbawczym dziele Jezusa Chrystusa. Praca wymaga wysiłku, trudu, a nierzadko także cierpienia. Trud pracy w pewnym sensie może być współuczestnictwem w Krzyżu Chrystusa. Jak uczy św. Jan Paweł II, „w pracy ludzkiej chrześcijanin odnajduje część Chrystusowego Krzyża i przyjmuje ją w tym samym duchu odkupienia, w którym Chrystus przyjął za nas swój Krzyż”¹⁰. Dzięki pracy człowiek wchodzi także w rzeczywistość zmartwychwstania Chrystusa. Chrystus wszedł do chwały zmartwychwstania przez krzyż, podobnie chrześcijanin odnajduje w trudzie pracy „przebłysk nowego życia, nowego dobra, jakby zapowiedź nowego nieba i nowej ziemi”¹¹. Oczekiwanie na tę nową eschatologiczną przyszłość – jak uczy Sobór Watykański II – „nie powinno osłabiać, lecz raczej pobudzać ludzką zapobiegliwość, aby uprawiać tę ziemię, na której wzrasta owo ciało nowej rodziny ludzkiej, mogące dać pewne wyobrażenie nowego świata”¹².

Włączenie pracy w zbawcze dzieło Chrystusa sprawia, że przekracza ona ramy doczesności i nabiera wartości religijnej, przyczyniając się do wzrostu królestwa Bożego. Dlatego Sobór Watykański II zachęca chrześcijan do łączenia pracy w jedną syntezę z dobrami religijnymi¹³.

3. Pierwszeństwo pracy przed kapitałem

Godność i wartość pracy sprawia, że ma ona ontologiczne pierwszeństwo przed kapitałem. Kapitał bowiem, to zespół środków produkcji, praca zaś jest – jak już wiemy – działalnością osoby ludzkiej, współdziałaniem w Boskim dziele stworczym i w Chrystusowym dziele odkupienia. Pracy przysługuje także pierwszeństwo w aspekcie genetycznym: kapitał jest bowiem rezultatem pracy kiedyś wykonanej, jest pochodny w stosunku do niej. Praca wreszcie ma pierwszeństwo funkcjonalne przed kapitałem. Kapitał to martwe narzędzia, nie mogące samoistnie działać.

⁹ *Tamże*.

¹⁰ *Tamże*, 27.

¹¹ *Tamże*.

¹² *KDK*, 39.

¹³ *Zob. tamże*, 43.

Może je uruchomić tylko praca¹⁴. Nie należy jednak traktować pracy i kapitału jako przeciwieństwa: obie te wartości przynależą do siebie, przy czym człowiekowi i pracy należy się pierwszeństwo przed kapitałem.

OBOWIĄZEK PRACY

Obowiązek pracy opiera się zarówno na przesłankach prawa naturalnego, jak i objawionego. „Nakazujemy i napominamy w Panu Jezusie Chrystusie, aby pracując własny chleb jedli (...) kto nie chce pracować, niech też nie je” (2 Tes 3, 12. 10). W świetle hierarchii obowiązków ludzkich praca jest jedynie i wyłącznie środkiem, a nigdy celem. Celem ostatecznym pracy, jak i całego życia ludzkiego jest Bóg. Celem bliższym pracy jest doskonalenie człowieka i świata. W obowiązku pracy ludzkiej można wyróżnić następujące aspekty: osobowy, społeczny, gospodarczy, moralny, religijny¹⁵.

1. Obowiązek osobowy

Obowiązek osobowy pracy wynika stąd, iż jest ona środkiem do doskonalenia się osoby ludzkiej. „Praca jest – jak naucza św. Jan Paweł II – dobrem człowieka, dobrem jego człowieczeństwa: przez pracę bowiem człowiek nie tylko przekształca przyrodę, dostosowując ją do swoich potrzeb, ale także urzeczywistnia siebie jako człowiek, a także poniekąd bardziej «staje się człowiekiem»”¹⁶. Osobowy obowiązek pracy obejmuje całego człowieka – jego ducha i ciało. Zadaniem każdego człowieka jest zachowanie równowagi rozwoju władz duchowych i cielesnych. A zatem obowiązek pracy dotyczy tak pracy fizycznej, jak i umysłowej. Jeśli obowiązki stanu stawiają na pierwszym planie jeden rodzaj pracy, np. pracę fizyczną, to jednak nie ustaje obowiązek osobowy pracy umysłowej.

Obowiązek osobowy pracy jest zróżnicowany co do wielkości. Podstawą tego zróżnicowania jest różnorodność i różny stopień uzdolnień ludzkich. Całkowity brak uzdolnień zwalnia od osobowego obowiązku pracy w danej dziedzinie.

2. Obowiązek społeczny

Obowiązek społeczny pracy wynika z jej charakteru. Doskonalenie siebie i świata może być realizowane tylko przez zbiorowy wysiłek. Istotą społecznego charakteru pracy jest wymiana usług: każdy człowiek korzysta z pracy minionych pokoleń i współczesnych sobie ludzi, toteż jest zobowiązany do pracy dla innych, do osobistego wkładu w dobro wspólne, do jego współtworzenia i pomnażania. Święty Jan Paweł II uczy, że praca powinna służyć dobru rodziny, społeczeństwa i całej ludzkości¹⁷.

¹⁴ Zob. S. Fel, *Spółeczno-etyczny wymiar pracy ludzkiej*, PZZG, s. 46-48.

¹⁵ Zob. Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Warszawa 1985, s. 589.

¹⁶ *LE*, 9.

¹⁷ Zob. *tamże*, 10.

Spółeczny obowiązek pracy dotyczy wszystkich. Żaden człowiek nie jest od niego zwolniony. Wymagana wielkość wkładu w dobro wspólne jest jednak zróżnicowana w zależności od możliwości danej jednostki. Zróżnicowany też bywa charakter tego wkładu. Inny jest wkład rolnika, inny naukowca inny wreszcie mnicha czy pustelnika. Ten ostatni, mimo iż izoluje się od szerszych kontaktów z ludźmi, też wnosi pewne wartości w dobro wspólne. Jego praca wewnętrzna, duchowa jest doskonaleniem siebie jako członka społeczności, a więc zwiększaniem społecznego potencjału duchowego.

Należy też zauważyć, że nie ma rozbieżności między pracą dla siebie i dla innych. Każde wyjście z pracą poza siebie jest również doskonaleniem osobowym. Osobowy i społeczny obowiązek pracy łączą się ze sobą nierozzerwalnie.

3. Obowiązek gospodarczy

Dotyczy on zaspokajania własnych potrzeb materialnych i duchowych przez pracę. Ten aspekt obowiązku pracy jest stosunkowo najczęściej akcentowany. Wiąże się on z prawem do życia i rozwoju. BOWIEM naturalnym i powszechnym sposobem zdobywania środków do życia jest praca. Uchylenie się od pracy byłoby zaprzeczeniem własnej egzystencji, a zdawanie się na pracę innych – pasożytnictwem. Byłoby także zaprzeczeniem rozwoju. BOWIEM rozwój osobowy człowieka jest warunkowany rozwojem gospodarczym. Obecnie, dzięki rozwojowi techniki, coraz mniejsza część społecznego wysiłku pracy zostaje zużyta na zaspokojenie potrzeb materialnych człowieka, toteż więcej czasu i sił można przeznaczyć na pracę duchową. Obowiązek gospodarczy może mieć różny zasięg w zależności od potrzeb danej jednostki. Stąd człowiek cywilizowany, mający więcej potrzeb, musi więcej pracować niż człowiek pierwotny.

4. Obowiązek moralny

Rozumie się go tu jako obowiązek doskonalenia moralnego. Święty Tomasz wymienia cztery moralne cele pracy: zwalczanie próżniactwa, poskramianie ciała, zaspokojenie swych potrzeb materialnych, pomoc ubogim. Skutkiem pracy jest więc unikanie grzechów i rozwój cnót: pracowitości, czystości, miłosierdzia, nadto sumienności, obowiązkowości, odpowiedzialności. Rozwój moralny człowieka przyczynia się nie tylko do łatwiejszego znoszenia trudu pracy, ale jest też źródłem radości pracy.

5. Obowiązek religijny

Przez pracę człowiek współdziała z Bogiem, przetwarza świat i doskonali siebie. Pracując staje się niejako ofiarnikiem, który składa Bogu to, co mu zostało powierzone, ale w postaci już udoskonalonej, ucłowieczonej. W ten sposób praca staje się ofiarą składaną Bogu, a powszechne powołanie do pracy staje się powszechnym powołaniem do świętości. Szczególnego znaczenia nabiera praca w chrześcijaństwie. Może się stać uczestnictwem w dziele odkupienia. Chrześcijanin jest powołany do znoszenia trudu pracy w zjednoczeniu z Chrystusem.

Nasuwa się pytanie, czy obowiązek pracy może być wyegzekwowany w drodze społecznego przymusu. Rozróżnia się przymus gospodarczy i przymus

administracyjny. Przymus gospodarczy ma charakter naturalny, osobowy i wewnętrzny, dlatego jest najwłaściwszą, a zatem i dozwoloną, formą społecznego przymusu, stosownie do słów św. Pawła: „Kto nie chce pracować, niech też i nie je” (2 Tes 3, 10). Natomiast przymus administracyjny jest dopuszczalny tylko przejściowo, gdy wymaga tego dobro powszechne, np. w celu obrony niepodległości państwa w czasie wojny, a także w przypadku klęsk elementarnych całego kraju. W innych przypadkach, np. w sytuacji zacofania gospodarczego, przymus administracyjny jest moralnie niedopuszczalny. Dlatego Kościół zawsze walczył z niewolnictwem i kolonialnym przymusem pracy, jako uwłaczającymi godności człowieka. Potępiał również inne formy przymusu administracyjnego, jak na przykład wprowadzane w XX w. obozy pracy¹⁸.

PRAWO DO PRACY

Według katolickiej nauki społecznej podstawą prawa do pracy, jak również wszystkich innych uprawnień człowieka pracującego, jest godność osoby ludzkiej¹⁹. Prawa pracy należą do kategorii praw społecznych. Ich idea jest rozwijana w nauczaniu Kościoła zwłaszcza od czasów Leona XIII. Szerzej traktuje o nich encyklika *Laborem exercens*.

Mówiąc o prawie do pracy mamy na myśli pracę gospodarczą. Prawo do pracy jest pierwszym spośród uprawnień społecznych osoby. Związane jest ściśle z prawem do życia i rozwoju. Praca jest bowiem naturalnym środkiem zdobywania dóbr gospodarczych, zapewniających człowiekowi utrzymanie przy życiu oraz możliwość doskonalenia osobowego. Prawo do pracy ma także swoje uzasadnienie w prawie do wolności: przez pracę człowiek zdobywa niezależność w dziedzinie gospodarczej, a także poszerza zakres swego działania, ma możliwość podejmowania odpowiedzialności – co stanowi element wolności. Zatem, ogólnie biorąc, prawo do pracy zabezpiecza realizację powołania człowieka²⁰. Na treść prawa do pracy składa się prawo: do wyboru pracy, do wolnej umowy o pracę, do zatrudnienia, i do odpowiednich warunków pracy²¹.

1. Prawo do wyboru pracy

Skoro praca jest drogą do doskonalenia osobowego, to człowiekowi przysługuje prawo do wyboru rodzaju i sposobu pracy stosownie do uzdolnień wrodzonych i umiejętności nabytych oraz upodobań. Wolność wyboru pracy oznacza prawo do dysponowania samym sobą, swymi zdolnościami i umiejętnościami, jest wyrazem swobodnego działania człowieka. Św. Paweł VI przypomina, że „tylko wówczas praca może być nazwana ludzką, gdy rodzi się z rozumu i wolności człowieka”²². Elementem prawa do wyboru pracy jest prawo do kształcenia, zarówno

¹⁸ Zob. J. Majka, *Etyka życia gospodarczego*, Warszawa 1980, s. 132.

¹⁹ Zob. tenże, *Katolicka nauka społeczna. Studium historyczno-doktrynalne*, Rzym 1986, s. 332; por. F. Mazurek, *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin 2001, *passim*.

²⁰ Zob. *LE*, 17.

²¹ Zob. Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, s. 595.

²² *PP*, 28.

ogólnego jak i zawodowego. Naruszeniem tego prawa są ograniczenia w dostępie do szkół, jak np. limity wyższego wykształcenia (numerus clausus). Prawo do wyboru pracy opiera się również na prawie do wolności sumienia (nie można zmuszać do działalności sprzecznej z sumieniem). Prawo do wyboru pracy jednak nie ma charakteru bezwzględnego. Dlatego ze względu na dobro społeczne bywa ono w różnym stopniu ograniczane. W państwie jego ograniczenia może się domagać: ochrona życia obywateli (np. zakaz produkcji czy rozpowszechniania broni palnej), ochrona moralności (np. zakaz rozpowszechniania materiałów pornograficznych), ochrona interesów gospodarstwa społecznego (np. reglamentacja produkcji w okresie kryzysu).

2. Prawo do wolnej umowy o pracę

Praca przez swe warunki materialne i społeczne oraz przez dyscyplinę zakładową ogranicza w pewnym stopniu wolność osobową. Z drugiej strony do istotnych przymiotów pracy należy wolność. Toteż tylko sam pracownik powinien decydować o stopniu przyjętego na siebie przymusu, o zakresie obowiązków, jakie podejmuje. Ograniczanie swobody umowy o pracę byłoby tworzeniem systemu niewolniczego. Wprawdzie państwo i związki zawodowe mają prawo do interwencji w warunki umów o pracę, ale winny to czynić jedynie w celu zabezpieczenia przed wyzyskiem pracownika przez pracodawcę²³. Niedopuszczalna jest natomiast monopolizacja pośrednictwa pracy czy to przez państwo, czy przez samorząd gospodarczy. Niedopuszczalny jest również przymus należenia do związków zawodowych, zarówno administracyjny, jak i gospodarczy.

3. Prawo do zatrudnienia

Prawo to ma aspekt negatywny i pozytywny. W sensie negatywnym prawo do zatrudnienia polega na wolności (braku ograniczeń) w organizowaniu sobie pracy. Nikomu nie wolno zabronić pracowania, gdyż praca jest uprawnieniem osobowym, wypływającym z prawa natury. Zaś w sensie pozytywnym prawo do zatrudnienia to uprawnienie do zorganizowania sobie pracy lub także do otrzymania pomocy przy jej organizowaniu oraz jej wykonywania w sposób wolny, tj. bez stosowania przymusu. Zatem tego prawa nie należy rozumieć jako pozytywnego uprawnienia każdego pracownika do żądania, aby państwo dostarczyło mu zatrudnienie. Takie żądanie byłoby nierealne i niezgodne z zasadą pomocniczości społecznej.

Pozytywne prawo do zatrudnienia należy rozumieć jako ogólny obowiązek państwa do: zapewnienia krajowi słusznego ustroju pracy, tzn. oparcia całego życia gospodarczego na pracy i zapewnienie pracy należnego jej, naczelnego miejsca; prowadzenia rozumnej polityki zatrudnienia, usuwającej masowe bezrobocie; stworzenia odpowiednich warunków pracy dla wszystkich obywateli, m.in. otwar-

²³ Pracownik stanowi stronę słabszą niż pracodawca, dlatego w procesie zawierania umowy o pracę niezbędna jest ochrona pracownika przez organizacje zawodowe i państwo. W tym celu najpierw zawierane są umowy zbiorowe. Umowy te stwarzają tylko pewne ramy, w których obrębie powinna istnieć swoboda zawierania umów indywidualnych. Państwo może wyznaczać dolną granicę płac, ale nie może ustalać ich siatki szczegółowej.

cie specjalnych zakładów pracy dla osób niepełnosprawnych. Zatem pozytywne prawo do zatrudnienia oznacza, że każdy pracownik ma wirtualną szansę zatrudnienia, której realizacja zależy od warunków zewnętrznych i wewnętrznych (od sytuacji na rynku pracy i od starań pracownika).

W normalnym społeczeństwie jest rzeczą nieuniknioną, że pewna liczba osób nie znajdzie od razu zatrudnienia. Musi go szukać przez jakiś czas. Pozostawanie jednak bez pracy milionów ludzi jest dowodem błędnego ustroju pracy²⁴. Winę ponosi tu pracodawca pośredni, zwłaszcza państwo.

4. Prawo do odpowiednich warunków pracy

Prawo do odpowiednich warunków pracy stoi na straży godności osobowej pracownika, godności pracy i funkcji społecznej, którą pełni pracownik. Św. Jan XXIII pisze, że z prawem do pracy wiąże się „prawo do takich warunków pracy, aby ani siły fizyczne człowieka nie słabły, ani nie została naruszona nieskazitelność jego obyczajów, ani nie ponosił szkody właściwy rozwój młodzieży. Kobietom zaś należy zapewnić możliwość wykonywania pracy w warunkach zgodnych z ich małżeńskimi czy też macierzyńskimi potrzebami i obowiązkami”²⁵. Również św. Jan Paweł II zwraca uwagę na potrzebę tworzenia warunków pracy nie przynoszących szkody dla zdrowia i moralności pracowników. Od strony pozytywnej chodzi tu o takie warunki higieniczne, estetyczne, psychiczne i społeczne w miejscu pracy, by pracownicy czuli się jak „u siebie” i mogli pracować jak „na swoim”²⁶. Konieczne jest także unormowanie czasu pracy²⁷. W dokumentach nauczania społecznego Kościoła nie podaje się szczegółowych wskazań dotyczących długości dnia i tygodnia pracy, podkreśla się natomiast prawo do regularnego wypoczynku raz w tygodniu oraz dłuższego wypoczynku raz w roku lub podzielnego na kilka okresów krótszych w ciągu roku (urlop)²⁸.

²⁴ Zob. Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, s. 596; por. List społeczny Episkopatu USA (1986), *Sprawiedliwość gospodarcza dla wszystkich. Katolicka nauka społeczna a gospodarka USA*, w: S. Fel, J. Kupny (red.), *Kościół wobec współczesnych problemów życia gospodarczego. Społeczne dokumenty episkopatów*, Lublin 2002, s. 58.

²⁵ *PT*, 19.

²⁶ *LE*, 15; por. J. Majka, *Etyka życia gospodarczego*, s. 146.

²⁷ Zob. *LE*, 19.

²⁸ Zob. F. Mazurek, *Prawa ludzi pracy w „Laborem exercens”*, w: Jan Paweł II, *Laborem exercens. Tekst i komentarze*, J. Gałkowski (red.), Lublin 1986, s. 180.